

Hörcsik Richárd

Dr. Koncz Sándor mint levéltár igazgató

[Dr. Koncz Sándor gazdag, színes pályafutásáról számos történet, anekdota kering. Ám életének utolsó szakaszáról, levéltárosi munkásságáról keveset tudunk. Ezért is volt különösen jelentős az, hogy a bevezető írásban említett, 2013-ban megrendezett, „Válság és váltság...” konferencián, Hörcsik Richárd erről a korszakáról tartott alapos ismertetést, elemzést. Az itt közölt írás megjelent in: Levéltári Szemle, 64. évfolyam (2014.) 2. szám, 47-57. old. „Száz éve született Koncz Sándor (1913-1983), a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának igazgatója.”¹ A szerző Ph.D. habil. egyetemi tanár, országgyűlési képviselő. Akkor KS munkatársa, majd utódja volt. KG]

1. Bevezetés. Koncz Sándor 1913. június 25-én született Diósgyőrben.² Édesapja a vasgyár esztergályosa, édesanyja pedig papírgyári munkásnő volt. Elemi iskoláit a Gömör megyei Özörényben kezdte el, majd Diósgyőrben folytatta. Ezután a miskolci Református Gimnáziumban jelesen leérettségizett. 1931-től a Sárospataki Református Teológiai Akadémián tanult, ahol a seniori éveivel együtt öt évet töltött. Közben a bázeli egyetemen ösztöndíjasként két szemesztert hallgatott. A seniori esztendő után további két-két szemeszterre még Glasgowba (1936-37), illetve Berlinbe (1937-38) ment az ottani egyetemek teológiai fakultására. Glasgow és Berlin között Sárospatakon lelkészi oklevelet szerzett. 1939-ben a debreceni egyetemen doktori, 1943-ban magántanári fokozatot nyert. Az 1942-43. tanévben Marosvásárhelyen a katonai középiskola református intézeti lelkészeként szolgált. 1943-1945 között táborigazgatói szolgálatot végzett a fronton. A háború végén a magyar hadifoglyok között folytatta lelkészi szolgálatát. Hazatérve egy éven át konventi lelkészként a református egyház külügyi munkájának szervezésében tevékenykedett.

1947-ben megválasztották a Sárospataki Református Teológiai Akadémia tanárának. Tanári munkája mellett 1948-tól vállalta a Kollégium Gazdasági Választmányának elnöki tisztségét. A Kollégium államosítása után 1952 és 1965 között az Alsóvadászi Református Egyházkerületben végzett lelkészi szolgálatot. 1966. január 1-től haláláig (1983) a Tiszáninneni Református Egyházkerület tudományos Gyűjteményei Levéltárának igazgatója volt.

¹ A Sárospataki Református Kollégiumban, 2013. November 21-22-én, a „A válság és váltság, 100 éve született Dr. Koncz Sándor (1913-1983): konferencia az életút üzeneteiről” elhangzott előadás bővített változata.

² Életrajzi adatait lásd Szentimrei Mihály: Dr. Koncz Sándorra emlékezünk születésének 80., halálának 10. évfordulóján. Theologiai Szemle, Új folyam XXXVI, 1993. 5. szám, 292-295. o.

Koncz Sándor életének utolsó 17 esztendejét mint „késői-levéltáros”³ Sárospatakon töltötte, az általa hón szeretett és egész életét meghatározó „alma mater” Református Kollégiumnak jogutód intézményében, a Tiszáninnyi Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárában. Némi humorral fűszerezve, késői hivatású levéltárosnak⁴ nevezte magát. Ezzel is jelezve, hogy életének erre a szakaszára nem igazán készült. Hiszen tudományos pályája töretlenül emelkedett, amit még a háború alatti katonai lelkészi szolgálata sem tudott megtörni. Hazatérése után a nagyhírű Református Kollégiumban 1947-től teológiai professzori rangot szerzett.⁵ Mi több, alig négy év alatt – mint a Gazdasági Választmány nagytekintélyű elnöke és irányítója – „kulcsfigurájává” lett a háború utáni Kollégium megújításának.

Tudományos karrierjét azonban a teológia és a Református Kollégium bezárása kettétörte. A megszűnt teológiai kar professzorai közül csak Újszász Kálmán maradhatott a régi falak között mint az egyházi kezelésben maradt Gyűjtemények őre. Koncz Sándornak, mint kollégájának, Szabó Zoltánnak is, gyülekezeti szolgálatra kellett mennie, amolyan „egyházi deportálás” gyanánt, belső emigrációként. Ez a kommunista hatalom részéről egyet jelentett Koncz Sándor „elhallgattatásának” burkolt szándékával. Hiszen azt sem engedték meg, hogy a szülőföldje gyülekezetének meghívására a szocialista fellegvárban, Diósgyőrben végezzen lelkészi szolgálatot.⁶ Nem, helyette Alsóvadászt jelölték ki számára, amit a gerinces ifjú teológiai professzor „temetőjének” szántak a pártállam és a neki behódoló egyházkerület vezetői. Jól jellemzi ezt az alsóvadászi beiktatására érkezett lelképásztor kifakadása a pusztuló paróchia és az udvar közepén búzló óriási trágyadomb láttán: *“Téged megdögleni küldtek ide!”*⁷

Koncz Sándoron ezúttal sem tudott kifogni a kommunista hatalom. Amellett, hogy „gatyába rázta” a gyülekezetet, az Isten háta mögött lévő abaúji faluból még arra is futotta tehetségéből, hogy eljárjon a lelkészi és egyéb, a Hazafias Népfrent által szervezett gyűlésekre, ahol felszólalásai egyre kellemtlenebbé váltak a kommunista és az egyházi hatalom számára.⁸

Fegyelmi eljárás indult ellene.⁹ „Teológiai protestációja” miatt Benkő György abaúji esperes fegyelmi eljárást indít ellene (1963-64), ez amolyan tipikus 50-es évekbeli kommunista koncepció per volt egyházi kiadásban. De ezzel sem sikerült megtörni Koncz Sándor erejét és hitét.

³ Hörcsik Richárd: A Tiszáninnyi Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának története (1531-1966), különlenyomat a Borsodi Levéltári Évkönyv V. számából, 463. o.

⁴ Benke György: Dr. Koncz Sándor emlékezete. Református Egyház, XXXV. évf. 6. sz., 1983. június, 144. o.

⁵ Szentimrei Mihály: i.m.293. o.

⁶ Bojtor István: Misszió a Tiszán innen. A Tiszáninnyi Református Egyházkerület missziótörténete 1950 és 1956 között. Miskolc, 1996. 107. o.

⁷ Egyházközségi Irattár, Alsóvadász. 212/1957. Idézi Bojtor István, 108. o.

⁸ Bojtor István: i.m, 108. o.

⁹ Lásd erre vonatkozóan: Horváth Krisztina: Koncz Sándor egyházi pere. Bevezető tanulmány és dokumentumok. Zempléni Múza, VI. évf., 2. (22) szám. 2006. nyár

E megpróbáltatások után, 1966-ban azonban megnyílt a lehetőség, hogy visszatérjen a régi falak közé. Igaz, már nem aktív professzorként és nem is a Gazdasági Választmány elnökeként – amit 1951-ben otthagyt –, hiszen már közel másfél évtizede nem volt Kollégium és nem létezett teológia. De a régi falak megvoltak, és mint a Kollégium egyik jogutódja, a Tudományos Gyűjtemények tovább működött. A hívó szó megtalálta Koncz Sándort, és 1966. január 1-től mint az egyházkerület levéltárosa, később mint a Tudományos Gyűjtemények Levéltárának igazgatója, visszatérhetett az imádott ősi fészekbe.

Az olvasóban felvetődik a kérdés: vajon Koncz Sándor levéltárosi megbízása nem egy újabb „parkolópályát” hozott életében? A korábban „leírt” professzornak nem egy újabb szilenciumra ítélt korszaka következett? Nos, a szándék ez volt, de ismét nem ez lett belőle. Koncz Sándornak egy új, eddig ismeretlen arca mutatkozott meg: *a tudományszervező levéltárosé!*

2. A Patakra visszatérés közvetlen előzményei. 1965 fordulópontot hozott Koncz Sándor életében: a hosszú alsóvadászi szolgálat – jóllehet sohasem említette teherként – mégis megviselte egészségét. Különösen az ellene indított koncepció per „sok jobb sorsot érdemlő energiáját emésztette fel.”¹⁰ Mintegy új lehetőséget teremtett számára a pataki Kollégium régi épületében működő egyházkerületi levéltárosi tiszttel megüresedése. Román János levéltáros 1965. április 1-jével lemondott levéltárosi tisztségéről.¹¹ Ez felvillantotta a visszatérés lehetőségét. Annál is inkább, mivel ekkora rendeződött a pataki Kossuth utcai családi házba az 50-es években önkényesen betelepített lakó kiköltöztetése.

De az egyházkerület és a pártállam számára is kapóra jött ahhoz, hogy Koncz Sándor püspöki ambícióit elfojtsák. Tudniillik Darányi Lajos püspök egészségének megromlása miatt a kerület püspökválasztásra készült. Ekkor ismét komolyan felvetődött Koncz Sándor neve. A hatalom tisztában volt népszerűségével. Ráadásul a kerület ekkorra volt kénytelen megszüntetni az ellene indított koncepció per is. Kapóra jött a megüresedett levéltárosi állás, hogy Koncz Sándor személyét semlegesítsék. Ezért ajánlották fel számára ezt a tisztséget. Az persze további kutatást igényel, hogy vajon ennek az alkunak eredményeként nyílt-e meg előtte a publikálás lehetősége. Hiszen bibliográfiája is azt mutatja, hogy 1966-ig egyetlen tanulmánya vagy cikke sem jelenhetett meg.¹² Ha volt is ilyen alku, abban nyilván a reálisan gondolkodó Koncz Sándor felmérte a lehetőségeit. Jól tudta azt, hogy a hatalom továbbra sem fog hozzájárulni püspöki ambícióinak megvalósításához. Valószínűleg ezért is fogadta el ezt a kompromisszumos megoldást! Így 1965. július 28-án az egyházkerületi közgyűlés megválasztotta a megüresedett egyházkerületi levéltárosi állásra.¹³

¹⁰ Szentimrei Mihály: Koncz Sándor /1913. június 25 – 1983. március 29/. SRKNt. An. 8534. 9. o.

¹¹ SRKlt. R. C.IX.4/4. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek, 1957-1977. 1965. július 28. 31. pont.

¹² Koncz Gábor: Dr. Koncz Sándor 1913-1983. Életrajzi vázlat és bibliográfia. Kézirat gyanánt. Bp., 2000. SRKNt. Kézirattára, Kt.d.41.896.

¹³ Uo. 32. pont.

Ezzel megnyílt az út számára, hogy visszatérjen „lelkes, lendületes és eredményes életszakasza színhelyére, Sárospatakra.”¹⁴

3. Koncz Sándor levéltáros első pataki évei. Koncz Sándor a 14 évnyi alsóvadászi „távollét” után 1966. január 1-jével kezdte meg újabb pataki szolgálatát mint egyházkerületi levéltáros. Nem készült erre a pályára, de mégis elvállalta. Nemcsak a külső körülmények diktálták ezt, hanem belső meggyőződésből is fakadt. Ugyanis korábban megszerzett tudományos fokozatai, kutatói módszerei, egyszerűen „tudományos előképzettsége” a rendszeres teológia tárgykörében, arra predesztinálták, hogy sikeresen teljesíti majd ezt a feladatot is, mint korábban már jó néhányszor megtette ezt. Koncz Sándor, mint minden más korábbi megbízatását, úgy ezt is halálosan komolyan vette. A tőle megszo-
kott, ún. „konczsándori” alapossgággal kezdett ehhez a munkához is!

Ennek első jele volt: a pataki levéltár alapos feltérképezése, majd pedig általában a levéltári szakma alapjainak az elsajátítása – 53 éves fejjel. Ez az éves jelentésekben pontosan nyomon követhető: hogyan nézte át a levéltár három raktárában az ott felhalmozott 400 folyóméternyi levéltári anyagot. Számára ez a „tájékozódás” egyfajta szakmai önbecsülést is adott, másrészt az idejövő kutatók jobb és pontosabb kiszolgálását is lehetővé tette.

Az első jelentését az 1966-os esztendőről többek között így összegzi: „Koncz Sándor levéltáros átnézte a levéltár irattárát... Megkezdte a levéltár raktáraiban elhelyezett iratanyag hosszabb időt igénybe vevő átnézését a közvetlenebb tájékozódás céljából. Eddig nagyjából az első számú raktárt sikerült átnéznie és a második számú raktár 1/5-öd részét” – tehát mindezt egy év alatt végezte el, ami bizony szép teljesítménynek számít! Természetesen az így szerzett ismeretekről feljegyzéseket is készített. Mi több, ahogy a jelentés fogalmaz: „... közben némi rendezést is folytatott, főleg a levéltári segédanyagoknak lehetőleg egy helyen való tárolása végett.”¹⁵

De a helyi tájékozódáson túl fontosnak tartotta a rendelkezésére álló szakirodalmat is alaposan kiismerni. Nyilván ezek után jutott arra a felismerésre, hogy szüksége van a komolyabb ismeretek megszerzésére. Az 1966-os évre szóló munkatervében első helyen említi továbbképzésének a fontosságát: „... egy hónapot szeretne gyakorolni a budapesti áll. Országos Levéltárban...”¹⁶ A következő évi jelentésében is lényegesnek tartja hangsúlyozni: „... szükséges lenne, hogy a levéltáros országos és egyházi levéltárakban, esetleg külföldiekben is, országos akció keretében, vagy egyénileg tapasztalatcserén, tanulmányúton vegyen részt.”¹⁷ Ehhez elődje, Román János levéltáros 1953-ban, munkába állásának második esztendejében alkalmazott szakmai továbbképzése adhatta az ötletet, amikor is a konventi előadó közbenjárásával egy hónapos gyakorlatot tölthetett az Országos levéltárban.¹⁸

¹⁴ Szentimrei Mihály: i.m., 9. o.

¹⁵ SRKLT. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról, 1966–1989”. 1966. 1. o.

¹⁶ Uo., Munkaterv a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltára részére az 1966. évre. 1. o.

¹⁷ Uo. 1967. 2. o.

¹⁸ Hörcsik Richárd: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának története (1531-1966), különlenyomat a Borsodi Levéltári Évkönyv V. számából, 452. o.

A háború előtti külföldi ösztöndíjas évek megfelelő alapot jelentettek ahhoz, hogy nemcsak a hazai, hanem a külföldi levéltárügy területén is megfelelő ismereteket és kapcsolatokat szerezzen, mindig első vonalbeli szakemberek személyében. Amikor családi kapcsolatain keresztül sikerült kijutnia Nyugat-Európába, első dolga volt például a párizsi és a bázeli állami levéltárakat felkeresni. Az meg amolyan „konczsándoros” húzás volt, hogy minderről nem felejtette el részletesen tájékoztatni a hazai világi és egyházi közvéleményt.¹⁹ Ha jól belegondolunk, a hatvanas évek végén csak kevés magyar levéltárosnak adatott meg ilyen lehetőség!

Szakmai felkészültségét számos egyházi levéltáros konferencián bizonyította.²⁰ 1968-tól kezdve nemcsak részt vett, hanem aktívan fel is szólalt és kvázi kiselőadásokat tartott ezeken a konferenciákon. Például az 1968-as esztendőről szóló jelentésében a Berekfürdőn tartott szakmai konferenciáról megjegyzi: „... mivel a levéltárosok és levéltári előadók számára is szükségletet elégített ki, kívánatos lenne időnkénti folytatása. Számomra kiemelten azért is haszonnal járt, mert késői hivatású levéltáros vagyok. A szaktanfolyam hangsúlyozottan felhívta a figyelmet arra, ami természetes is, hogy munkatervünk és munkamenetünk mellőzhetetlenül szerves része: a szakterületen – a levéltárin – való folyamatos önképzés. A rendelkezésre álló szakirodalom, mindenekelőtt a Levéltári Szemle ennek első rendű eszköze.”²¹ Ezzel egyébként nemcsak a közegyházi, hanem az állami levéltárosok körében is elismerést váltott ki. Jelzi ezt még a pataki levéltárban megfordult állami és egyházi szakemberek nagy száma, amit éves jelentéseiben mindig igyekezett megemlíteni!²²

Végül vessünk egy pillantást – az 1966. február 14-én készült tájékoztatója alapján – magára a helyre, a levéltárra, ahol levéltárosi működését folytatta.²³ A levéltár a kollégiumi főépület jobb szárnyán helyezkedett el, a földszinti keresztfolyosóján lévő három raktári és egy dolgozóhelyiségében, amiket zárt folyosó kötött össze. A dolgozóhelyiségben volt a kézikönyvtár és a különféle jegyzőkönyvek, valamint a régi és az aktuális folyóiratok, levéltári szakközlemények, stb. Az első raktárhelyiségben az egyházkerületi, a másodikban a kollégiumi és a harmadikban az egyházmegyei, egyházközségi és magánlevéltárak iratanyagai találhatóak. Ekkor a levéltárban már 600 folyóméter anyag volt letéve, amiből mintegy 400 folyóméter volt rendezve. A gyűjtés, a rendezés és a kutatószolgálat részére Koncz Sándoron kívül még egy munkatárs, Kuli János állt a kutatók rendelkezésére, a nyári hónapok kivételével napi 8 órában.

¹⁹ Koncz Sándor: Levéltári tapasztaltok Párizsban, Nizzában, Bazelban. Református Egyház XXI. évf. 10. szám, 1969. október, 218-219. o.; uó: Látogatás a Bázeli Levéltárban. Levéltári Szemle, 19. évf. 1969. 3. szám, 793-794. o.

²⁰ Koncz Sándor: Egyházi levéltárosok tanfolyama. Reformátusok Lapja, XIV. évf. 28. szám, július 12.4. o. Uó: Egyházi levéltárosok szakmai továbbképzése. Református Egyház, XXVII. évf., 8. szám, 175. o.

²¹ SRKlt. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról, 1966-1989”.1968. 1. o.

²² Például az 1969-es jelentésében említi, hogy Fock Jenő, a minisztertanács elnöke vagy Prantner József, az ÁEH elnökhelyettese is látogatást tett a pataki levéltárban. /1969-es jelentés, 3. o./

²³ SRKlt. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról, 1966-1989”.1966. Jelzése: 86/1967.

4. Koncz Sándor helye a Magyarországi Református Egyház levéltári rendszerében. Koncz Sándor hamar felnőtt levéltárosi feladatához. Talán akkor tudjuk ténykedését igazán helyesen értékelni, ha összehasonlítjuk más egyházi levéltárosokéval, illetve ha figyelembe vesszük, hogy miként festett a Magyarországi Református Egyház /MORE/ levéltárügye a múlt század 70-es éveiben! Ebben a szakmai közegben ugyanis még inkább felértékelődik Koncz Sándor levéltárosi munkássága.

Koncz Sándor 1966-ban kezdte meg levéltárosi működését. Nagyjából ekkor kezdődik a református egyház levéltárügyének megújulása.²⁴ Az állam részéről az 1969. évi 27. törvény adott e fejlődésnek lendületet, amikor is az egyházi levéltárakat *szaklevéltárakká* nyilvánították. Az egyház oldaláról pedig az 1957-ben alakult Gyűjteményi Tanács a korábbinál több figyelmet fordított a levéltárak működésére. Két fontos célt tűzött maga elé: a levéltári fondjegyzék és az iratkezelési szabályzat elkészítését. Mindezek „lecsapódását” természetesen Sárospatakon is felfedezhetjük Koncz Sándor levéltárosi munkájában.

A református levéltárügy megújulásának másik jellemzője az állami és egyházi szervek hathatós együttműködése volt. Azt is mondhatnánk, hogy ez a háború utáni „karanténba zárt” református levéltáraknak a társadalom felé való „kinyitását” hozta magával. Ennek lehetőségét a kommunista állam kultúrpolitikájának a kvázi enyhülése teremtette meg. Az MSZMP KB Agitációs Propaganda Bizottsága 1969-ben megállapította: „... alapvető elv, hogy az egyházi és a nemzeti kultúra érdekeit egyetemesen szolgáló gyűjtemények kezelésének, megóvásának, tudományos feldolgozásának és a közművelődés szolgálatába állításának feladatait az állami és az egyházi szervek *együttműködéssel, közös áldozatvállalással* lássák el.”²⁵

Erre a nyitásra a református egyház „teológiai elitjének” a válasza szintén pozitív volt. Felismerték a remek missziói lehetőséget, hogy ti. az évszázadok óta felhalmozott református szellemi tőke ismét kifejtheti pozitív hatását a társadalom egészére. Ebben a nyitásban sárospataki munkájával és példaadásával tevékenyen vette ki részét Koncz Sándor is. Az együttműködés ilyen formája bizony jelentős szakmai fejlődést hozott a református egyház levéltárügyében. Ezt tapasztalta 1976-ban Veres Miklós minisztériumi főelőadó is, aki szerint, „az egyházi levéltárak, mint országos értékű szaklevéltárak megtalálták a helyüket a szocialista kultúrpolitikában.” Ez az állam részéről egyfajta szakmai elismerést jelentett az egyházi levéltárak és levéltárosok számára!

Ha történelmi párhuzamot kellene találnom, akkor az 1972-ben létrehozott Doktorok Kollégiuma (DC) megalakulását említeném, ahol is egy ehhez hasonló folyamat játszódott le.²⁶ Történetesen a Doktorok Kollégiuma főtitkára, Makkai László, aki jó barátja és bizonyos mértékig sorstársa volt Koncz

²⁴ Lásd erre vonatkozóan Hörcsik Richárd: A Magyarországi Református Egyház levéltárainak helyzete és feladatai. Református Egyház, XXXV. évf. 11. szám, 1983. november hó, 246-250. o.

²⁵ Uo. 247. o.

²⁶ Lásd erre vonatkozóan: Hörcsik Richárd: A Doktorok Kollégiuma megalakulásának rövid áttekintése. Collegium Doctorum, I. évf. 1. szám. 2005. augusztus, 8-15. o.

Sándornak, ezt a *nyitást* tűzte a grémium zászlajára. Hosszas előkészületek után, a hatalom megenyhült kultúrpolitikájának köszönhetően is, lehetőség nyílt a református egyházban folyó egyháztörténeti munkának az „*egyenrangúsítására*” a magyar történelemtudomány egészében. Míg Makkai László a történelemtudomány területén végezte ezt a sziszifuszi munkát, addig Koncz Sándor a református levéltárügy egyenrangúsítása érdekében tette mindezt.

Koncz Sándor ebben is úttörő munkát végzett. Noha nem volt klasszikus értelemben vett egyetemi-levéltárosi végzettsége, mégis személye egyfajta elismerést váltott ki mint „kései levéltáros” a világi és egyházi kollégái között. Egyike volt azoknak, aki „... fellendítette a református szaklevéltárak életében kevésbé ismert „*levéltári közművelődési*” munkát.”²⁷ A sárospataki levéltárat bekapcsolta a táj, a régió és az ország tudományos vérkeringésébe.

Ez a fajta *új szemlélet* kiválóan tükröződik Koncz Sándor éves jelentéseiben is.²⁸ Tudniillik mindig precízen kitért a levéltári anyag feldolgozására vagy a kutatószolgálat bemutatására, illetve a közművelődési munka részletes ismertetésére. Koncz Sándor 16 éves levéltári munkájának igen fontos eredménye, hogy „*kinyitotta*” a levéltárat az egyházi és világi kutatók előtt. Merőben szakított elődje „*a kutató az egy ügy*”-szemléletével. Igazgatása alatt megtöbbszöröződött a kutatók száma. Segítségével évente több tudományos dolgozat készült, és cikkek tucatjait írták a kutatók” – írta megemlékező jelentésében utódja 1983-ban.²⁹

5. A levéltár szakmai vezetése. Koncz Sándor alapos helyi és országos szakmai tájékozódásának is köszönhetően fogott a levéltár szakmai irányításához. Jelentései sorából kiemelkedik az 1969-es esztendő, amikor is megszületett az 1969. évi 27-es törvény a levéltári anyag védelméről és a levéltárakról, valamint ennek végrehajtási utasítása, a 30/1969. számú kormányrendelet. Koncz Sándor nem véletlenül jegyzi meg: ez volt „az év legjelentősebb eseménye levéltárunkra nézve is.”³⁰ Ennek értelmében a pataki levéltár új besorolást kapott, s „mint illetékességi gyűjtőkörrel kialakult és rendelkező levéltárnak, szaklevéltárként, tudományos intézményként kell működnie.”³¹

Az első igazán látható jele ennek a pataki levéltár életében is megjelent. Koncz Sándor számára ezért nem volt kérdés, hogy a rákövetkező évben elkészítse, a levéltár *fondjegyzékét*. Ez bizony eléggé alapos és egyben megerősítő munkát igényelt. Még akkor is, ha ehhez a Levéltári Igazgatóság „*Útmutató az egyházi levéltárak fond jegyzékének elkészítéséhez*” című litografált kiadványt bocsátott rendelkezésükre. 1970. december 15-én terjesztette fel Koncz Sándor a Református Gyűjteményi Tanácshoz további intézkedés végett. Erről

²⁷ Hörcsik Richárd: A Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának története (1531-1966), Különlenyomat a Borsodi Levéltári Évkönyv V. számából, 463. o.

²⁸ 1966- SRKlt. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról 1989”.

²⁹ Uo. 1983.

³⁰ Uo. 1969. 1-2. o.

³¹ Uo. 1. o.

így ír: „a fond jegyzék elkészítésével megtörtént az anyag egységes szinten való számbavétele. Belőle levéltárunk egészéről, történeti kialakulásáról, mostani létrejöttének körülményeiről a kutatók tájékoztatása a legszükségesebb köz-tudomású lehet. Mint tudományos intézményként működő szaklevéltár a felé forduló igényeknek jobban rendelkezésre állhat.”³²

Tény és való, hogy a levéltár több évszázados, de leginkább a legújabb kori történetében az 1970-ben elkészített *fondjegyzék* történelmi jelentőséggel bírt. Ezzel az intézmény felzárkózott az országos szaklevéltárak sorához, a többi református levéltárral egyetemben. A református egyház végül is 1976-ban jelentette meg az egységes *fondjegyzékét*.³³ Ez alapvető feltétele volt a kutatószolgálat kibővítésének, ami a következő években a levéltárban megforduló kutatói létszám nagyarányú növekedésében is tapasztalható volt.

A következő, 1971-es esztendőben jelent meg a *Levéltárak Ügyviteli Szabályzata /a LÜSZ/,* ami szintén sokat jelentett „az egyházi szaklevéltári hálózat igazgatási feladatokat is ellátó tudományos intézményként történő működése fokozottabb tudatosítására és kiépítésére” – fogalmazott Koncz Sándor.³⁴ Ennek alapján már nem egyházkerületi levéltáros, hanem levéltár igazgatói besorolást kapott.

A pataki levéltár és természetesen Koncz Sándor levéltári munkáját az előbb említett Szabályzat határozta meg. „Ezeket természetesen tevékenységünkre mértékadónak tartjuk” – fogalmaz az igazgató.³⁵ Elsőrendű feladatnak a levéltári adminisztráció ellátását, a kutatók, érdeklődők, látogatók kiszolgálását tartotta. Majd az „igazgatás, az anyag fizikai állapotának óvása, szaktájékoztatóm, levéltári továbbképzésem, erőmhoz és az alkalmakhoz mérten tudományos fejlesztésem, stb.” következett.³⁶ Mivel 1966 nyaráig Kuli János levéltáros volt segítségére, 1967-től 1970-ig pedig Király László lelkipásztor, utána egyedül kellett minden feladatot elvégeznie, igyekezett szóvá tenni feletteseinek a „csaknem 60 éves életkorától függő adottságaiból” következő nehézségeket. Vagyis a munka precízebb és folyamatos elvégzése miatt munkatársakat keresett. Mindez 1979-től vált lehetővé, amikor is Hörcsik Richárd exmisszus segédlelkészt osztották be munkatársaként a levéltárba.³⁷

Újabb szakmai előrelépés történt 1971-től, amikor is *elkezdődött a kint lévő, az egyházközségek őrzetében található levéltári anyagokról szóló jegyzékek begyűjtése* (csomó, kötet, füzet, doboz, stb.). Ez rengetek problémát okozott egyrészt az egyházközségeknél, másrészt a beérkezett anyag rendszerezésénél. „Úgy látszik – fogalmazza meg kritikáját Koncz Sándor –, e tárgyban több konzultációra lett volna szükség, történetesen egyházkerületi, egyházmegyei lelkészértekezleteken, vagy más formában. Azokon [...] ahol megfordultam, minden esetben igyekeztem közösségi, vagy egyénekhez szóló felvilágo-

³² Uo. 1970. 3. o.

³³ A Magyarországi Református Egyház levéltári anyagának *fondjegyzéke*. Benne A Tiszáninneri Református Egyházkerület Levéltár *fondjegyzéke*, Budapest, 1976. 161-208.o.

³⁴ SRKlt. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról 1989” 1971. 2.o.

³⁵ Uo. Az 1972.évi munkaterv, 2-3. o.

³⁶ Uo. 2. o.

³⁷ SRKlt. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról 1989” 1979. 3. o.

sítással szolgálni.”³⁸ Éppen ezért az erről az anyagról készülendő fondjegyzék elkészítése a beküldött jelentések egy részének a hasznavehetetlensége miatt áttolódott a következő évekre.

Koncz Sándor az előbb említett országos szintű állami és egyházi szabályozást elfogadta, s jobbító szándékkal többször korrigálta. Sürgette az országos levéltári intézkedéseknek református levéltárainkhoz igazodó lebontását! Látta, hogy ezek az intézkedések a református levéltárügy színvonal növekedésének elengedhetetlen feltételei.

Állandó munkaértekezleteket sürgetett. Ahogyan fogalmaz: „Mostani gyakorlatunk ugyanis lehet jó. Lehet olyan, hogy úgy csináljuk, ahogyan tudjuk. Ahogyan elődeinktől átvettük. Tudatosítanunk kell azonban azt, hogy az egyházi szaklevéltár, a református egyházi szaklevéltári hálózat levéltári anyagot őrző tudományos intézmény, melynek bizonyos igazgatási feladatok ellátására jogköre van.”³⁹

Koncz Sándor a hetvenes évek végére nemcsak átlátta a református levéltárügy egészét, hanem előre is tudott tervezni. Patakon olyan intézkedéseket vezetett be, például az éves munkatervek összeállításakor, amelyek elvben megegyeztek mondjuk a nagy állami gyűjtőlevéltárakéval. Ezzel egy újabb, ún. *levéltár igazgatói arca* mutatkozott meg Koncz Sándornak. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Koncz Sándor bármelyik állami szaklevéltárban megállta volna a helyét.

7. Kutatószolgálat és közművelődés. Ez az a két terület, ahol ismételten megmutatkozott Koncz Sándor rátermettsége és levéltárosi „őstehetsége”. Amikor elkezdte pataki munkáját, 79 kutató 179 kutató napot töltött a levéltárban. Koncz Sándor ideérkezése után, 1967-ben már 121, 1970-ben 189, 1978-ban 266 kutatót, illetve látogatót regisztráltak, halála évében 497-re rúgott ez a szám.

Mi volt ennek a titka? Hiszen bármelyik vidéki szaklevéltár megirigyelte volna ezt a kutatói létszámnövekedést. Külső körülményként meg kell említeni a vonatkozó levéltári törvény, illetve rendelet megszületését és a Levéltári Ügyviteli Szabályzat megjelenését. Mindehhez hozzájárult a fondjegyzék elkészítése és a raktárjegyzékek folyamatos frissítése. De kellett hozzá Koncz Sándor tudatos levéltár igazgatói filozófiája is. Mindent a legnagyobb nyilvánosság bevonásával kell végezni. Ki kell nyitni a levéltár ajtaját a lelkipásztorok, a gimnazisták, a helytörténeti kutatók és más értelmiségiek előtt. Mert csak így lehet teljesíteni azt az évszázados küldetést, melynek teljesítését a Kollégium 1952-es szétverése megnehezítette, hogy tudniillik Sárospatak a felső-magyarországi térség szellemi központja – egyháziasan fogalmazva: a Tiszáninneri Református Egyházkerület lelki édesanyja –, aki összegyűjti, majd táplálja, és végül kibocsátja a diákokat, a hallgatókat, a tanítókat, lelkészeket, stb. 1952 után a Kollégium romjain megmaradt jogutód, a Tudományos Gyűjtemények tovább folytatta ezt a missziót. Természetesen megváltozott és sokkal szerényebb körülmények között.

³⁸ Uo. 1971., 5. o.

³⁹ Uo. Az 1972.évi munkaterv, 5. o.

Koncz Sándor pataki levéltárosi munkája ezt a missziót volt hivatva erősíteni. Annál is inkább, mivel 17 éves működése során a levéltárat nívójában felhozta a legismertebb és leglátogatottabb gyűjteményi egység, a Nagykönyvtár és a Múzeum szintjére. Történelmi párhuzamként adódik a Kollégium két világháború közötti „nagy csapatának”, azaz tanári karának a működése (Újszászy Kálmán, Nagy Barna, Szabó Zoltán, stb.), amely szellemi központtá varázsolt a Patakot. Mindezt szétverte a kommunizmus.

De a poraiból újjáéledő Phönix módjára hasonlóan nagy csapat verbuválódott az 1970-es évektől a Kollégium jogutódja, a Tudományos Gyűjtemények intézményeiben is: Újszászy, Czegle, Szentimrei, Takács Béla és természetesen Koncz Sándor. Ők voltak azok, akik tudományos és kulturális tényezővé tették a pataki gyűjteményeket. Sem Debrecenben, sem Miskolcon, sem az észak-kelet magyarországi régióban aligha született olyan protestáns történelmi tárgyú dolgozat, disszertáció, könyv, stb., amelynek szerzője ne járt volna Sárospatakon, ne konzultált volna Koncz Sándorral vagy éppen Újszászy Kálmánnal. Bájosan említi egyik jelentésében, hogy „a levéltár gyülekezet- és helytörténetekhez, egyetemi, főiskolai szakdolgozatokhoz, tudományos fokozatok elnyerésének előmunkálataihoz, készülő cikkek, tanulmányos, stb. megírásához, családkutatásához készségesen” álltam rendelkezésre. „– Mindig sajnálom, ha keresett anyaghoz nem áll módomban segítséget nyújtani.”⁴⁰

Hogy miért nőtt meg ily jelentősen a levéltárba látogatók száma? Hát többek között Koncz Sándor miatt. Tanácsával tucat számra születtek dolgozatok, disszertációk. Sok száz tanítvány kereste fel baráti vagy szakmai beszélgetésre, például lelkészértekezletek alkalmával. De ennél több is történt! Tudniillik Koncz Sándor és gyűjteményi vezető munkatársai élő, lét lábón járó szimbólumai vagy inkább reménységei voltak a pataki Kollégium majdani, valamikori újjáéledésének. (Tudom, mert közelről volt alkalmam mindezt megtapasztalni mint a levéltár legfiatalabb munkatársa, 1979-től a rendszerváltozásig).

Nem véletlen, hogy 1981-ben, a 450-ik jubileumi esztendőben 360 kutató napot eltöltő 602 regisztrált látogató érkezett a levéltárba!⁴¹

Koncz Sándor rendkívül fontosnak tartotta a *levéltáraknak a közművelődésben betöltött szerepét*. Jól rávilágít erre egy 1975-ben készült cikke, amelyben kifejti ezzel kapcsolatos véleményét. „A kultúra, a hozzá tartozó terület jelentős része – a levéltári munka. Társadalmunk kulturális programjának szerves alkotó eleme a levéltárak fejlesztése, tudományos értékének kiemelése, felemelkedés a „provincializmusból”. A levéltár nemcsak „szervezeti rendszeren belüli technikai kérdés”, hanem „társadalmi és távlati kulturális felelőssége” isvan. Ilyenné teszi az a közműveltségi szerep, mely alkotó képességével társadalmat alakító erővé válik.”

Ami az egyházi levéltárakat illeti, azok „elválaszthatatlanul beilleszkednek az egyetemes magyar művelődésbe. Egyházi levéltáraink becse, kulturális öröksége felmérhetetlen.” Eddigi kutatói, levéltárosi tapasztalatai alapján számba veszi az ott őrzött anyag felbecsülhetetlen tudományos és forrásértékét, mert „az egyetemes, nemzeti, egyházi, hely-, társadalom-, település-,

⁴⁰ SRKlt. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról 1989”, 1970. 5. o.

⁴¹ SRKlt. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról 1989” Az 1981-es évről.

gazdaság-, betegség-, iskolatörténet, a társadalmi rétegződés, szociográfia, tanuló létszám, vallási megoszlás, nyelvészet, néprajz, korábbi népszámlálások stb. adataival és még számos kötődésével a múlt tanulságainak olyan felmérése, mely nélkül a jövő érdekében lehetetlen az eligazodás a jelenben.⁴²

A közművelődési fejezetben meg kell még említeni Koncz Sándornak azon tevékenységeit is, amelyek nem tartoztak szorosan a levéltári munkájához. Bár ő mindig természetesnek vette, hogy külön megbízásokat, illetve meghívásokat kapott tudományos konferenciákra, különböző gyülekezeti szolgálatokra. Például az 1970-ben készült éves levéltári jelentése szerint az egyházkerületi levéltár szolgálatában eltöltött öt esztendő alatt 766 szolgálata volt, mely évi átlagban 153. „Igen csekély kivétellel vasár- és ünnepnapra esett. Természetesen leggyakrabban ezeken a napokon „zsúfoltan” jelentkeztek a szolgálatok: több esik egy-egy napra.”⁴³

Jelentéseiben minden évben említést tesz ezekről a külön megbízásokról. Szinte nem múlt el olyan esztendő, hogy ne kapott volna felkérést a Zsinat Lelkészi Elnökétől vagy elnökségétől, a Gyűjteményi Tanácstól, stb. Például 1970-ben az új bibliafordítás egyes bibliai könyveinek revideálásában működött közre. 1971-ben a Zsinat tudományos munkatársaként, teológiai tanári minőségében, a zsinat lelkészi elnökének irányítása alatt, az istentisztelet problematikáján dolgozott.⁴⁴ Az 1981-es jubileumi Kollégium kötetben jelentős tanulmány megírására kéri fel az egyházkerület. 1982-ben Bartha Tibor zsinati lelkészi elnök döntése alapján az előző évek Bibliai Kommentár-sorozatának egyes könyveit, az istentiszteleti rendtartás előmunkálatait lektorálta.⁴⁵ Végül nélkül lehetne sorolni ezeket a „külön munkáit”. Mindez azt mutatja, hogy bármennyire „osztályellenségnek” számított is a pártállamban, s lett a közegyházban tartalék lángra srófolt professzor, sem itt, sem ott nem tudták nélkülözni szakértelmét!

Egy biztos, levéltár igazgatói munkájának szerves részeként tekintette a világi és egyházi lapokban történt publikálását is. Fia, Koncz Gábor által 2000-ben összeállított bibliográfiai jegyzéke jól mutatja azt az igen nagyszámú publikációit, amit ez idő alatt írt.⁴⁶ Fokozatosan a Theológia Szemle, a Református Egyház és a Reformátusok Lapja házi szerzőjévé vált. 1966-tól, miután elfoglalta a sárospataki levéltár igazgatói székét, megszűnt a személyével kapcsolatos publikációs stop. Az ötvenes évek idején az íróasztalában maradt tanulmányai rendre meg tudtak jelenni. Nem múlt el olyan év, hogy ne jelent volna meg legalább egy tucat publikációja.

⁴² Egyházi levéltárosok szakmai továbbképzése. Református Egyház, XXVII. évf., 8. szám, 175. o.

⁴³ SRKlt. L.3/5. „Jelentések a levéltár munkájáról 1989”, 1970. 9. o.

⁴⁴ Uo. 1971. 8. o.

⁴⁵ Lásd ezek felsorolását is: SRKNkt. Kt.d. 7350. Koncz Sándor: A sárospataki református egyházi levéltárban lévő kézirataim jegyzéke, 7. o., Valamint: SRKNkt. Kt.d. 7352. Jegyzék, Koncz Sándor dolgozatai a sárospataki8 Nagykönyvtár Kézirattárában. 1-12. o.

⁴⁶ Koncz Gábor: Dr. Koncz Sándor 1913-1983. Életrajzi vázlat és bibliográfia. Kézirat gyanánt. Bp., 2000. SRKNt. Kézirattára, Kt.d.41.896.

8. Összegzés. Koncz Sándor, a „késői levéltáros”, felnőtt ahhoz a munkához, amire korábbi életében nem is készült. Nemcsak *felnőtt*, hanem egyenesen *kinőtte* a múlt század 60-as, 70-es évek levéltárosi világának szűk kereteit. Második természetévé lett kései levéltárosi hívatása. Mi sem jelzi ezt jobban, mint az a tény: életének utolsó éveiben ő maga rendezte a saját levéltárát, azokat a dokumentumokat, amiket a rendkívül gazdag és szerteágazó életútja során összegyűjtött. „Levéltárosi érzéke” még arra is kiterjedt, hogy a nagy előd, Zsoldos Benő által a 20. század első felében készült törzskönyvbe bevezesse életének és családjának általa rendezett dokumentumait. Ahol Zsoldos Benő 1919-ben abbahagyta, Koncz Sándor 1982-ben ott folytatta, a „D.CXLVII, 85.357-es jelzéssel.

Mi volt ő, ha nem levéltárosi őstehetség? Akinek még arra is volt figyelme és szakértelme, hogy az utókor számára rendszerezze saját életművét!

SZALAY LAJOS | KRISZTUS AZ OLAJFÁK HEGYSÉGEN